

Hakemsiz Yazılar

Freelance Articles

Exlibris ve Kitap

Dinçer Akbulut*

Öz

Bazıları tarafından “kitabın tapusu” bazıları tarafından ise “kitapların kartviziti” olarak tanımlanan, sanatsal bir güzellikle yapılan, estetik değerleri ön plana çıkartan, özgün bir sanat dalı olan exlibris sanatını bizler yeterince tanımıyoruz. Araştırmalarımıza ve yorumlarımıza dayanarak hazırlanan bu çalışmada; exlibris ve kitap ana başlığı altında, exlibrisin doğuşu, Türkiye’de exlibris ve dünyanın exlibrise bakışı ile ilgili konulara ve exlibrisle kitap ilişkisine değineceğiz.

Exlibrisin Doğuşu

Resim sanatının bir parçası olan exlibris sanatı; yüz yıllar öncesinden beri var olmasına rağmen günümüzde diğer sanatlara nazaran daha az bilinen ve takip edilen düşsel ve estetiksel bir birleşmedir.

“Exlibrisler, kitapseverlerin kitapların iç kapağına yapıştırdıkları üzerinde adlarının ve değişik konularda resimlerin yer aldığı küçük boyutlu çalışmalardır. Kitapların bir tür kartvizitidir. Sözcük olarak “...’nın kitabı”, “...’nın kitaplığına ait” veya “...’nın kütüphanesinden “ anlamına gelir. Üzerinde “Exlibris Enis Batur” yazan çalışma, “Enis Batur’un kitaplığından “ anlamını taşır ve onun sahip olduğu kitaplarda kullanır” (Şener, 1998).

Görüldüğü gibi exlibrislerin kitapla sahibini birleştiren ve bütünleştiren özel bir gücü vardır. Bir kişi için sahip olduğu kitap çok değerlidir. Bunun için de o kişi kitabını kaybetmeyi ve ondan ayrılmayı istemez. Bir İngiliz sanatçı olan Gordon Craig de bu doğrultuda şöyle demiştir; *“Bir kitap için Exlibris; bir kö-*

* Dinçer Akbulut, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü 3. Sınıf Öğrencisidir; e-posta: dincerltr@yahoo.com.

pek için tasma gibidir.” Köpeğine değer veren insan, onun kaybolmasını istemez ve ona bu yüzden tasma takar. Exlibrisin kullanılmasında da bu düşünce hakimdir. Okuyucu ile kitap arasında belki de anılarla doğan bir duygusallık ve sevgi gelişmiştir. Bunlar da onu, okuyucu için değerli ve vazgeçilmez kılar. Craig’in benzetmesi de bu aşamada daha bir anlam kazanır.

“Exlibrisler her dönemde diğer sanatların üsluplarından ve gelişmelerinden etkilenmiş, dolayısıyla meydana gelen değişimleri en iyi şekilde yansıtmışlardır. Sanatçıların ya da tasarımcıların kendi istekleri ile ya da sipariş üzerine yaptıkları bu güzel yapıtlar, onlara geniş bir anlatım olanağı vermektedir. Exlibrislerde bulunan resimlerle sahibinin ismini gösteren kaligrafi ve yazılar, yazı-resim ilişkisinin çarpıcı örnekleridir” (Şener, 1998).

Gerçek anlamdaki ilk exlibrisin 15. Yüzyılın ikinci yarısında Almanya’da kullanıldığı bilinmektedir. Yine bu zamanlarda ortaya çıkan ve ilk olma özelliğini taşıyan bir başka exlibris ise (oklu kirpi) lakaplı Alman papaz Johannes Knabenberg için yapılan ve çayırdaki çiçeği ısırarak bir kirpinin resimlendiği exlibristir.

Geçmişten günümüze exlibris gelişimini kısaca şöyle anlatabiliriz.

“16. yüzyıldan itibaren kitapların çoğaltılması ile yaygınlaşan exlibrisler... ortaya çıkışından, 17. yüzyılın ilk yarısına kadar daha çok arma teması içermekteydi. Orta Çağ’dan itibaren silah, zırh ve kalkanlarda, içinde gizlediği süvarinin tanınmasını sağlayacak ayırt edici işaretler bulunurdu....

18. yüzyıldan itibaren ise doğa ve iç mekan betimlemelerine yönelmiş, bu mekanlar bazen fantastik öğeler, bazen kitabın bulunduğu kitaplıktan görüntüler şeklinde resimlenmiştir....

19. yüzyılda Endüstri devrimi ile kitabın varlığı güçlenmiş, hızlı baskı teknolojisinin bulunması ile bilimsel, ekonomik gelişmenin, entellektüel gelişmenin temelleri atılmıştır.... Kitap basımının artması ile birlikte her kitaba ve kitap sahibine özgü tasarımlar yerine basit mühürler, damgalar, exlibris olarak kullanılmaya başlanmıştır....

19. yüzyılın sonlarında ise exlibris sanatında yeni bir canlanma yaşanmış, hatta kitlelere yönelik çalışmalar yapılmıştır.... Artık sadece kitaplara yapıştırmak düşüncesi ile yapılmayıp, biriktirme ve değiştirme objeleri olarak da kullanılmaya başlanan exlibrisler, kitaba özgü bir işaret olmaktan çıkıp, özgün bir grafik çalışma olarak bağımsızlaşmıştı” (Şener, 1998).

Exlibris sanatının gelişimiyle birlikte yaygınlaşması, insanların onu bir tanıtıcı ya da bir koruyucu olarak görmelerine neden oldu. İnsanların değer verdikleri kitaplarının içlerinde bulunan ve exlibris ustalarının o insanların karakteristik özelliklerini yansıtarak oluşturdukları bu resimler, kitaplar için (çalınmalarına ve kaybolmalarına karşı) koruyucu bir görev üstlendi.

Exlibris ustalarının uymaları gereken bazı kurallar vardı. En genel özellikleri ile bu kurallar şöylece özetlenebilir:

“Exlibrisler, genellikle kitapların boyutuna bağlı kalınarak hazırlanıp, de-

ğişik baskı teknikleri ile üretilmektedir. Yarışma şartnamelerinde en büyük exlibris boyutunun 13x13cm ya da en büyük baskı kağıdı boyutunun 20x20cm olması gerektiği vurgulanmakla birlikte, koleksiyoncuların kullanışlı buldukları exlibris boyutu: 5x7,5cm ve civarındadır. Çok büyük ve çok küçük exlibrislere fazla ilgi duyulmamaktadır. Exlibris baskı miktarı, baskı tekniğinin olanaklarına, sipariş verenin ve tasarımcının arzusuna bağlıdır. İstenilirse 2000 adete kadar baskı yapılabilir. Fakat önemli olan, sayı değil, kalitedir” (Şener, 1998).

Exlibris sanatçılarının çoğu exlibris siparişi veren kişilerin ilgi ve özelliklerini göz önünde tutarlar, ama bunu yaparken sanatçı kişiliklerini bastırmayıp, kendi algıları doğrultusunda özgün birer çalışma ortaya koyarlar. Teknik ve exlibris çalışmasının konusunun seçiminde sanatçı daima özgürdür.

Geniş bir çevreye ulaşması için röprodüksiyonları da yapılan exlibrislerin özgün baskı olanları tercih edilmektedir.

Türkiye’de ve Dünyada Exlibris Sanatı

Bu resimlerde (exlibrislerde) sanat ve kitap aşkının birleşmesi, belki de bu sanatın olduğundan daha sempatik görünmesine neden oldu. Ama ne yazık ki, exlibris sanatı bugün ülkemizde hak ettiği değeri ve ilgiyi görmüyor. Bunun en büyük göstergesi ise insanların böyle bir resim sanatının varlığından dahi haberdar olmayışlarıdır.

“Osmanlılar döneminden kalma el yazması ve basılmış kitaplarda mülkiyet işareti olarak mühürleri görmekteyiz. Mühürler, exlibris türüne girmese de özgün kaligrafik yapılarıyla ait oldukları kişilerin arması olarak exlibris işlevini görmüşlerdir.

Türkiye’nin exlibrisi tanınması, batıdan alınmış kitaplarla olmuştur. Avrupa ülkelerinde yaygın olarak kullanılan exlibrisli kitaplar, ikinci el satışlarla ülkemize girmiş, bu kitapların sahipleri öldüğü zaman ise yakınları tarafından kütüphanelere bağışlanmış veya sahaflara satılmıştır.

Yurt dışındaki müzayedelerden alınan bazı kitaplarda exlibrislere rastlanmaktadır. Örneğin Milli Kütüphane, A.Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi ve Yapı Kredi Bankası Kütüphaneleri ile Basın Müzesi’ndeki eski kitapların çoğunda exlibrisler vardır. Özel koleksiyonlardan Ömer Koç Kütüphanesi’nde de exlibrisli kitaplar bulunmaktadır” (Pektaş, 1999).

Ülkemizde adına ilk exlibris yaptıranlar yabancı kitap severlerdi. Bazı özel okullardaki öğretmenlerin kendileri için exlibris yaptırdıklarını, ayrılırken okulun kütüphanesine bıraktıkları kitaplardan anlamaktayız. Bunun yanında Boğaziçi Üniversitesi’nin kütüphanesindeki kitapların bazılarında kütüphaneye özgü exlibrislerin bulunduğunu bilmekteyiz.

*“1980’li yıllardan bu yana, özellikle güzel sanatlar eğitimi veren kurumlar-
daki özgün baskı resim ve grafik tasarım derslerine giren öğretim elemanları-
nın özendirmeleri ile, exlibris yapan kişiler yetiştirmeye başlanmıştır. Artık
yurtdışında yapılan exlibris sergilerinde ve yarışmalarında ülkemizin adını du-
yuran sanatçı tasarımcılarımızın isimleri geçmektedir. 1996 yılında İtalya’da
yapılan 3. Exlibris Bienali’nde Hasip Pektaş birincilik, İsmail İlhan ikincilik
ödülü, 1997 yılında yine İtalya’da yapılan “müzik” konulu exlibris yarışmasın-
da Sema Ilgaz Temel üçüncülük ödülü almışlardır. Türk sanatçıları, 1980 yı-
lından bu yana başta Belçika ve Yugoslavya olmak üzere pek çok Avrupa ülke-
sindeki exlibris sergisine katılmışlardır....1997 yılında kurulan Ankara Exlib-
ris Derneği ile 1998 yılında kurulan İstanbul Exlibris Akademisi Derneği ve
kurulacak diğer örgütlerin çabaları ile exlibris sanatı yaygınlaşacak, belki de
pek çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de bir exlibris müzesi oluşacaktır” (Pek-
taş, 1999).*

Gelişirken, sanata da değer vermesini öğrenen Türkiye’de de bu tür sergilerin sıkılıkla açılması ve exlibris müzelerinin oluşturulması hepimizin ortak dileği ol-
malıdır.

*“Ülkemizde pek tanınmayan exlibrislere, küçük bir ihtiyaç grafiği olarak
bakmamalıyız. Hepsi de sanatsal kaygılarla yapılan, estetik değerlere sahip öz-
gün çalışmalarlardır. Pul, para, afiş gibi zevkle toplanan exlibrislerin, yapıldığı
döneme ait kültürel, tarihsel özellikleri günümüze taşıdığı bir gerçektir” (Şe-
ner, 1998).*

Literatüre dayalı araştırma verileri bu gerçeğin yabancı ülkelere çok daha ön-
ce fark edildiğini ve değerlendirildiğini göstermektedir.

*“Yurt dışında uzman kişilerce fiyatlarının özenle takip edildiği bir exlibris
piyasası vardır. Almanya’da bir yaprak exlibrisin fiyatı 1-10 DM arasında de-
ğişmekteyken, 100 sayılı metal graviür bir exlibris çalışması 500-1000 DM, ay-
nı sayıdaki ağaç ya da linolyum baskı 200-300 DM, litografi baskı ise 250-400
DM arasında alıcı bulmaktadır. Amerika’da bir exlibris tasarımı için baskı ha-
riç 100 ile 600 dolar arasında talep edilmektedir” (Şener, 1998).*

Avrupa ülkelerinin çoğunda koleksiyoncuları ve exlibris sanatçıları bir ara-
ya getiren ve kapsamlı exlibris yıllıkları ile periyodik bültenler yayımlayan exlib-
ris dernekleri vardır.

Dünyanın exlibrise verdiği önemin bir diğer kanıtı da; Eylül 1994 yılında Exlibris Dünyası adı altında İsviçre’de düzenlenen uluslararası yarışmadır. Bu yarışmaya onlarca ülkeden gelen exlib-
ris sanatçıları H. Pektaş binlerce eserle katılmışlardır.

Bu denli büyük bir organizasyon;

hem insanlara exlibris sanatını tanıtmış, hem de sanatçıları çalışmalarını doğrultusunda teşvik etmiştir.

Exlibris ve Kitap İlişkisi

Exlibris ile kitabın arkadaşlığı; duyguların, düşüncelerin birleştiği, bir bütün olup birbirlerini anlattıkları bir arkadaşlıktır.

“Gerçek bir entellektüelin en değer verdiği taşınabilir küçük mülkiyet konusu, kitapları, plakları ve özgün tablolarıdır. Kitapta yaygın uygulama, hemen ilk sayfaya veya kapak içine adın yazılıp, alındığı tarihin atılmasıdır.

Ülkemizdeki sahaflarda nadirattandır; ancak, Avrupa’da ikinci el kitap satan yerlerde ya da önemli kütüphanelerde eski kitaplara bakıldığında, iç kapakta kitap sahibinin adını taşıyan küçük boyutlu grafik çalışmaların yapılandırılmış olduğuna sıklıkla rastlayabilirsiniz Üzerinde değişik konulu resim ve sembollerin, kaligrafik oyunların yer aldığı bu küçük boyutlu grafik çalışmalar, özgün sanat eserleridir. Özgün baskı teknikleri ile sayılı olarak çoğaltılan, benim de “kitabın tapusu” diye nitelendirdiğim bu eserlerin üzerinde mutlaka exlibris ibaresini, hemen yanında da kitabın sahibinin adını görürüz” (Kahramankaptan, 1997).

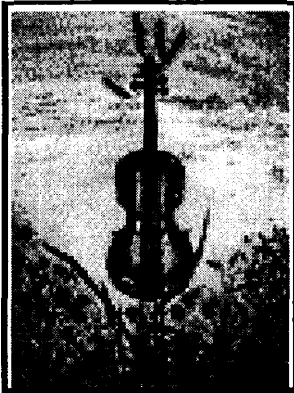
Sahiplenmeyi çok sevdiğimiz bu dünyada özel bir yeri olan kitaplarımız için “bu benimdir” demenin en güzel ve en çarpıcı yolu; kitabımızın iç kapağında duran ve bir exlibris sanatçısının elinden çıkmış, bizi kitaba, kitabı da bize anlatan sanatsal duygularla bezenmiş, küçük, şirin bir resim kullanmaktır.

“Bireyin öneminin giderek arttığı, küçük ama bireysel mülkiyetin sahiplerine büyük zevk verdiği bir çağda yaşıyoruz....

Her yiğidin bir yoğurt yiyişine nazire, her kitap kurdu da kendine özgü bir yöntem geliştirir olası unutkanlıklara karşı. Kimi kitabı alır almaz iç sayfalarına tarih düşüp adını yazar. Kimi ismini lastik mühürle vurur; kitap üzerinde “mülkiyet hakkı”nı damgalamaktır amaç” (Kahramankaptan, 1995).

Avrupa’da özellikle Almaya, Fransa, İtalya, Belçika ve İngiltere’de, Avrupa dışında da ABD ve Japonya’da birçok exlibris sanatçısı ve koleksiyoncusu bulunmaktadır. Bu koleksiyoncuların arasında sadece “nü”, “müzik”, “çiçek ve hayvan” konulu exlibrisleri toplayanlar da vardır.

Koleksiyon değeri olduğu için sayılı üretilen bazı exlibrislerin altında yapım yılı,teknikçi ve kaçınıcı baskı olduğuna dair bilgilerin bulunması gerekir. Batıda bilgisayar teknolojisi ile üretilen exlibrisler olmasına

Gennady Vial

rağmen metal baskılı olan exlibrisler hâlâ en değerli olan exlibrislerdir.

Hediye edilebilen ve bu yolla kitap ve sanat severleri birlikte sevindiren, statü ve özel mülkiyet sembolü haline gelen exlibrisler sipariş üzerine yaptırılabilir.

“ Exlibrisi daha yaygın kullanabilmek, işlevsel kılabilmek için hızlı baskı teknikleri ile bir kütüphanenin tamamını işaretleyecek biçimde uygulamalara da rastlanıyor. Buna en güzel örnek, grafiker Mehmet Ulusel’in, Yapı Kredi Yayınlar’ı yönetmeni, edebiyatçı Enis Batur için hazırladığı “stiker” biçimindeki exlibris. Üzerinde Batur’un en sevdiği hayvan olan Gergedan figürünün yer aldığı bu exlibris arkası zamklu tabakalar biçiminde basılmış. Hemen ayırıp kitabın iç kapağına yapıştırmak an meselesi” (Kahramankaptan, 1995).

Bir kütüphane düşünelim, düşündüğümüz bu kütüphanenin dermesindeki kitapların iç kapaklarına, tamamıyla o kütüphaneyi anlatan exlibrisler yapıştırılmış olsun (yukarıda da bahsedildiği gibi bu işlem “stiker” biçimindeki exlibrislerle hiç de zor olmaz) ve böylece kütüphane, kitaplara vurduğu kaşenin dışında bir başka mülkiyet sembolüne daha kavuşmuş olacaktır. Üstelik bu sembol ile, exlibris sahibi olan kütüphane, kendisini kullanıcılarına çok daha iyi ve sanatsal bir şekilde ifade etme imkanı bulacaktır. Bu yolla kullanıcılar, bilgi ihtiyaçlarını karşılamak için yararlandıkları kütüphaneyi, exlibrisin anlattığı ölçüde tanıyacaklar ve sanatın evrenselliği ile onu kendilerine daha yakın hissedeceklerdir. Zaten kütüphanenin amaçları arasında bu da yok mudur? Kullanıcıyı kütüphaneye çekmek ve dermesini ona sunmak. Exlibris sayesinde bu çok kolay olacaktır. Kullanıcı kütüphaneyi tanıyacak, üzerinde estetik ve sıcaklık taşıyan exlibrislerle süslenmiş kitapların yapraklarını zevkle karıştıracaktır.

İnsanlar duyguları olan ve duyguları ile yaşayan canlılardır. Duygulara hitap etmenin en iyi yolu da sanattır. Duyguların yoğunlaşmış, çizgilerle birlikte renklere dönüştüğü exlibrisler kullanıcıları kütüphaneye, kütüphaneyi de kullanıcılarına yakınlaştıracaktır.

Kahramankaptan’ın söylediği gibi, *“Özgün sanatı önce avucunun içinde hissetmeyi, kütüphanesinde saklamayı, yüksek rakamlar ödemedi sevdiklerine hediye etmeyi, çerçeveletip duvarında izlemeyi kim istemez?”*

Not: Exlibris (bookplate) sanatının küçük örneklerini görebileceğiniz ve beğenip, istediğiniz takdirde de satın alabileceğiniz İnternet adreslerini sizin için araştırdık ve aşağıda belirttik.

Sonuç

Matbaanın icadından sonra tek kopya olma durumunu kaybeden kitapların kaybolmasını önleme görevi ile ortaya çıkan ve bu amaçla da kullanımı başlayan exlibris, sanatsal kaygılarla ve estetik değerlerle olgunlaştı. Dünyada kullanımı ar-

tan exlibrislerin bir çok ülkede koleksiyoncusu ve Belçika' da bir müzesi vardır.

Exlibrisin ülkemizdeki öncüsü ise Doç. Hasip Pektaş'dır. Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü öğretim üyesi olan Hasip Pektaş, bu öncülüğünden ve özverili çalışmalarından ötürü "Exlibris Şövalyesi" diye adlandırılmıştır. Buradan, bizleri exlibris ile tanıştırdığı için kendisine teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Sanatın bir dalı olan exlibris, koleksiyoncuların özel muhafazasında, sevenlerin duvarlarında, ama en önemlisi; asıl yeri olan, kendi benliğini bulduğu kitapların iç kapaklarında varlığını sürdürmeye devam edecektir.

Exlibrisin kendine has bir büyüğü vardır. Bu büyü sanatla, kitabı birleştirdiği gibi, bir nevi kitapların evi olan kütüphaneleri de birleştirmektedir. Bünyesindeki kitapların iç kapaklarında bulunan, boyutu küçük, ama anlamı büyük olan bu resimlerle kütüphaneler de (kitap sahibi insanlar gibi) sahip oldukları kitaplar için "bu bize ait" demenin en estetik yoluna kavuşmuşlardır.

"İlk"lerle ve "en"lerle öne çıkmayı seven ülkemizin, exlibrisle, kitapla ve kütüphane ile olan bağlarını güçlendirerek sanata, düşünceye ve bilime olduğundan daha fazla önem vermesi dileğiyle...

KAYNAKÇA

- Kahramankaptan, Şefik. (1997). "Kitaba mülkiyet belgesi: Exlibris", *Art Dekor* (47) : 136-139.
- Kahramankaptan, Şefik. (1995). "Kitabın tapusu: Exlibris", *Tempo* (41) : 90-94.
- Pektaş, Hasip. (1999). "Exlibris ve Türkiye'deki oluşumu", *Bilginin Serüveni: Dünü, Bugünü Yarın.* içinde (217-218) Yay. Hazl. Özlem Bayram (ve başkaları). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Şener, Bahar. (1998). "Doç. Hasip PEKTAŞ'tan exlibris üzerine...", [Çevrimiçi] Elektronik adres: <http://www.grafik.hacettepe.edu.tr/exlib1.html> [25.02.2000]